

Psikometrik Terimlerin Türkçe Karşılıklarının Anlamları İle Yapılan İşlemlerin Uyuşmazlığı

Adnan ERKUŞ*
Mersin Üniversitesi

Özet

Bilimsel üretimin başka ülkelerden alındığı bizim gibi ülkelerde yabancı terimlerin uygun olmayan karşılıkları ciddi anlam ve işlem farklılıklarına yol açabilmektedir. Bu tür örnekler ülkemizde oldukça yaygındır. Bu çalışmada, 23 temel terim, terimin altında yatan anlam ile uygun olmayan Türkçe karşılıkları rasyonel ve işlemsel hatalar temelinde ele alınmış, uygun olabilecek karşılıklar gerekçeleriyle birlikte sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Psikometrik terimler, Türkçe karşılıkları, terimlerin anlam ve işlem uyumsuzluğu

Abstract

In as our countries, the scientific terms are transferred form the countries which product those terms. But, this case can be caused the semantics and operation differences of the scientific terms. In this study, Turkish translations of 23 basic terms are logically and operationally reviewed.

Keywords: Psychometrics terms, Turkish translations, disagreement of semantics and operation

Bilimin en temel ölçütlerinden biri, üretilen bilimsel bilginin doğruluğu veya yanlışlığının test edilebilirliği için gerekli olan iletilebilirliktir ve bu da ancak standart bir dille gerçekleştirilebilir. Bu standart dil kuşkusuz, öncelikle matematik ve istatistiktir; ancak bunun yanında, kullanılan sözcüklerin terim karşılıklarıdır. Bu bağlamda, özellikle yabancı bir dile bağımlı olan eğitimde ölçme ve değerlendirme ile psikometri alanında ülkemizde üretilen Türkçe dil karşılıkları çoğu zaman terimin anlamını karşılamaktan uzak olabilmekte, bu durum da, yapılan işlemlerin hatalı olmasına yol açabilmektedir.

Sözcük, bir dilde bir kavrama veya olaya karşılık gelen bir etiket, bir kodlamadır. Her sözcüğün bilişte uyandırdığı bir kavram veya bir olay söz konusudur. Sözcükler, bu bakımdan Chomsky'ye (2001) göre yüzeysel yapı (syntax), uyandırdığı anlam ise derin yapıdır (semantics). Sözcük ile anlam uyuşması olmadığında hedefteki kod açan kişi ile kaynak kişi arasında anlaşma da güçleşir. Herhangi bir sözcük, belirli bir alanda (bilim veya sanat gibi) başka bir anlamsal ve işlemsel derin yapıya sahip olduğunda o sözcük artık "terim" olur (Özdemir, 1973; Zülfikar, 1991). Bu bakımdan, bir sözcüğün günlük kullanımı ile bir alanda terim olarak kullanılması arasında anlam farklılıkları olabilmektedir. Bu durum, bir başka ülkede ve dilde üretilen temel bilgiye karşılık gelen bir yabancı terime kendi dilinde karşılıklar bulmaya çalışan özellikle bizim gibi ülkelerde çok ciddi sorunlara yol açabilmektedir. En fazla sorun yaşanan alanlardan biri de eğitimde ölçme ve değerlendirme ile psikometridir. Çünkü, ölçme, ölçülen bir kavramın, bir değişkenin işevuruklaştırılmasından (operationalism) başka bir şey değildir. Bu nedenle, eğer, psikometrik bir terime karşılık gelen Türkçe karşılık uygun değilse, yapılan işlemler de hatalı olabilmektedir. Yabancı bir terime karşılık olarak bulunan Türkçe terimin önemi burada yatmaktadır. Aksi halde, yabancı bir terime karşılık olarak bulunan bir Türkçe terim, anlamı bozmadığı ve yapılan işlemleri değiştirmedığı sürece (örneğin, "güvenirlik" "güvenirlilik"; "ölçüt-bağıntılı geçerlik", "ölçütle ilişkili geçerlik" gibi) bir sorun olarak görünmemektedir; bu bakımdan biçimsel olarak farklı karşılıklar kullanmanın bir sakıncasının olduğu pek söylenemez.

* Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Anabilim Dalı
adnanerkuspsi@gmail.com

Ülkemizde bu konuda yapılmış bazı sözlük çalışmaları olmasına rağmen (Ayvaşık, Er, Kışlak ve Erkuş, 2000; Erkuş, 1994), doğrudan terim-anlam uyumsuzluğunu ele alan bir tek çalışmaya rastlanmıştır (Erkuş, 2000).

Bu çalışmanın amacı, psikometrik terimlere karşılık olarak kullanılan ve terimin anlamı ile yapılan işlemlerin farklılaşmasına yol açan bazı Türkçe terimleri, yol açtıkları işlem ve dolayısıyla anlam farklılaşması açısından ele almaktır.

Yöntem

Bu çalışma görgül bir çalışma değildir. Eğitimde ve psikolojide ölçme ve değerlendirme alanında çalışan herkes bu alanda bir terimler karmaşası yaşandığına tanık olduğundan, kaynak göstererek bunları sıralamak her şeyden önce etik değildir. Öte yandan, buradaki açıklamaları çürütmek için ister ulusal ister uluslar arası olsun kaynak göstermek de gerekli değildir; çünkü bu terim karmaşası her düzeyden kaynaktan büyük oranda mevcuttur. Geriye bir tek, terimin uyandırdığı anlam ile o terimin somutlaşması için yapılan işlemlerin çelişmesini mantıksal olarak aktarmak kalmaktadır ki, bu çalışmada bu yöntem yeğlenecektir. İşlemler konusunda ise, sadece işlemlerin ele alındığı temel kaynaklara başvurulabilir. Örneğin, “random” için temel araştırma teknikleri ve örnekleme teknikleri kaynakları, gibi. Tüm terimlere ilişkin bir açıklama bu çalışma bağlamında hem olanaklı, hem de gerekli değildir; bu bakımdan en çok tartışma yaşanan bazı terimler üzerinde durulacaktır.

En Çok Sorun Yaşanan Bazı Terimler ve Sorunun İşlemsel Temeli

Tipik davranış ≠ tipik “performans”: Performans bir bireyin öğrendiğinin sergilendiği kısmıdır. Bu bakımdan, “performans” terimi ancak sınır yeterlik (maksimum performans) için söz konusudur. Tipik davranış ise, bireyin bir zorlama olmaksızın yaptığı ve bireyi diğerlerinden ayıran özelliklerdir. Başarı, zeka, 100m koşma, bir sunum yapma vb bir performans iken; tutum, kişilik vb tipik davranıştır. Bir tutum ölçeğinin katılım derecelerine tepki veren bir birey, “ne kadar iyi işaret yapacağım” diye çaba sarfetmez, kendini olduğu gibi ortaya koyar ve ölçmeci de onun “işaretleme performansı” ile değil, tutumunun düzeyi ile ilgilenir. Bu bakımdan “tipik performans” sözcüğü doğru görünmemektedir.

Test ≠ ölçek ≠ envanter ≠ anket: Test sözcüğü, sınama anlamı içerdiğinden hem bir ölçme aracı, hem bir ölçme işlemi, hem de istatistiksel analiz karşılığı kullanılmaktadır. İstatistiksel analiz karşılığı olarak kullanıldığında, “t-testi” gibi bir niteleyicisi bulunduğu kolaylıkla ayırt edilebilmekte ve herhangi bir sorun yaşanmamaktadır. Ancak, bir ölçme işlemi aracı anlamında kullanıldığında sorunlar yaşanmaya başlamaktadır. Bu iki anlam, ancak ve ancak, bireyin bir problem veya bir görev karşısında sergileyeceği sınır yeterlik (maksimum performans) için geçerlidir. Birey böyle bir durumda, yapabileceğinin en fazlasını ve en iyisini birim zamanda yapmak, kendisiyle ve/veya başkalarıyla yarış halinde olmak durumundadır. Sınama anlamında ölçme, matematik başarı testi, 100m koşma testi anlamında doğrudur. Ancak, sınır yeterlikler dışında, bireylerin herhangi bir zorlama olmaksızın yapmakta oldukları tipik davranışların ölçülmesi de söz konusudur. Tipik davranışların “test edilmesi” değil, ancak saptanması söz konusudur; bu anlamda, tipik davranışların ölçülmesi işlemi ve onları ölçmek için geliştirilmiş ölçme araçları için “test” sözcüğünü kullanmak doğru görünmemektedir. Örneğin kişilik, tutum gibi tipik davranışların “test edilmesi” söz konusu olamaz; “kişilik testi”, “tutum testi” vb de anlamlı değildir. Bazı psikolojik özellikler ise, birbiriyle toplanamayan (her alt özellik için tekboyutluluk dışta tutulduğunda) alt özelliklerden oluşur. Bir bakkalın nasıl ki “dükkanımda toplam 3456 tane mal var” demesi anlamlı değilse, bir psikoloğun bir bireye “senin kişiliğin 456 puan” denmesi de anlamlı değildir. Nasıl ki, bakkalın her malı ayrı özelliğe ve birime sahipse ve toplanamazsa, kişilik, ilgi, dinleme stratejileri gibi özellikler de toplanamaz, ancak envanteri çıkarılabilir. Bu bakımdan, bu tür değişkenleri ölçen ölçme araçlarına “test” veya

“ölçek” demek yerine “envanter” (dökmeç) demek daha doğru olacaktır. “Anket” (sormaca) ise, bir anda bir bireyin birden çok özelliği hakkında bilgi toplama aracıdır; toplam puan hiç mi hiç anlamlı değildir. Bazı ölçme araçlarına “anket” denmesi, eğer ölçek ya da alt ölçeklerde belirli bir psikolojik özelliğe ilişkin toplam puan elde ediliyorsa, doğru değildir. Bu bakımdan, “anketlerin güvenilirliği-geçerliliği” gibi bir terminoloji teknik anlamda asla uygun değildir.

Test veya ölçek maddesi (item) ≠ soru (question): Sınır yeterliği ölçen bir ölçme aracının en küçük parçası (birimi) için bile olsa, “soru” terimini kullanmak doğru görünmemektedir. Bir başarı testinin bir maddesinin soru kipinde yazılması gerekmez; örneğin, “... ile ... arasındaki farkı irdeleyiniz” gibi. Bu bakımdan, teknik terim olan “madde” (item) kullanılması daha uygun görünmektedir.

Sınav ≠ test: Bir sınır yeterlik ölçümünde kullanılan ölçme aracına “test” denir. “Sınav” ise, bu test etme eyleminin ve sürecinin adıdır, aracın değil. Bir sınavda, birden çok test de (test bataryası) kullanılabilir. Bu bakımdan, sınır yeterlik için bile olsa, teknik anlamda “sınav” demek doğru görünmemektedir.

“Kullanışlılık (usability)”: Psikolojik ölçme araçlarının psikometrik özelliklerinden biri olarak, “kullanışlılık” terimine çok sık rastlanmaktadır. Oysa, kullanışlılık, ölçme aracının değil, o ölçme aracını kullananın (test user) bir “sorunu”dur; ölçme aracının teknik bir niteliği değildir. Bir ölçme aracı güvenilir ve geçerli olur; ancak, bir kullanıcı için uygun olan bir ölçme aracı, bir diğeri için (zaman, uygulama standartı vb açısından) uygun olmayabilir; bunun ölçme aracının nitelikleriyle bir ilişkisi yoktur.

“Görünüş (face) geçerliliği”: Birkaç “uzmanın” ölçme aracının dış görünüşüne göre, “uygun-uygun değil” kararı vermesi çoktan gerilerde kalmıştır (American Psychological Association, 1974). “Görünüş geçerliliği” teknik anlamda bir geçerlik türü değildir.

“Ölçüt” geçerliliği: “Ölçüt” geçerliliği, ölçüt-bağıntılı geçerlik (criterion-related validity) için kullanılan ölçütün (güvenirliğinin yanında) geçerli olmasını ifade eder. Ölçmeci, ölçüt-bağıntılı geçerlik kanıtı ararken, uygun bir ölçüte bağlı olarak kendi geliştirdiği ölçme aracının geçerliliğine kanıt arar. Bunun için de ölçütün “geçerli” olması zaten gereklidir; “ölçüt geçerliliği” işte bu ölçütün geçerliliğini ifade eder; geçerlik işleminin kendisini değil.

“Ölçek” ≠ ölçme düzeyi (measurement scale): “Ölçek” sözcüğü dilimizde “birim” ve “ölçme aracı” anlamında kullanılmaktadır. Gerçekte, ölçme düzeyi anlamı içeren “measurement scale” karşılığı olarak kullanılması ise uygun görünmemektedir. “Sınıflama ölçeği”, “sıralama ölçeği” gibi herhangi bir ölçme aracı mevcut değildir.

“Aralıklı ölçek”, “oran ölçeği”?: Sıralama, eşit aralıklı ve oranlı düzeyde ölçmeler de “aralıklı”dır; bu nedenle, “eşit aralıklı düzeyde ölçme” demek daha uygun görünmektedir. “Oran ölçeği” ise, oranlar asla eşit aralıklı olmadığı için doğru değildir; “oranlı düzeyde ölçme” terimi daha doğru görünmektedir.

“Değer yargısı” ≠ yargı, karar: “Değer yargısı” öznellik içerir. Oysa, bir değerlendirme (assessment) işleminde, bir gözlem sonucu hakkında bir yargıya varmak için bir ölçüt ya da ölçüt takımına dayanarak o gözlem sonucu (veya onu elde eden birey) hakkında bir değerlendirme yapma işlemi, öznel değil, oldukça nesnel bir işlemdir.

Assessment ≠ evaluation: Bu iki terim için de ülkemizde “değerlendirme” karşılığı kullanılmaktadır; oysa iki terim birbirinden farklıdır ve bu da karmaşaya yol açmaktadır. “Assessment”, herhangi bir gözlem sonucu (veya ona sahip olan birey) hakkında, bir ölçüt veya ölçüt takımına dayanarak yargıda bulunma (karar verme) işlemidir ve ölçütün ne olduğuna bağlı olarak çeşitli “assessment” işlemleri mevcuttur. “Evaluation” ise, (sürecin başında tanı, süreçte biçimlendirme ve sürecin sonunda bitim amaçlı), birçok ölçme sonucunu karşılaştırmaya veya ölçme sonucunun ilişkisine dayanan ve pek çok istatistiksel analizi içeren bir süreçtir. Bu nedenle, “assessment” karşılığı olarak “değerleme”, “evaluation” karşılığı olarak da “değerlendirme”yi kullanmak daha doğru görünmektedir.

“Mutlak/bağıl”, “ölçüt-dayanaklı/norm-dayanaklı” “değerlendirme” (assessment)?: “Assessment” (değerleme), zaten ölçüte dayanır; o nedenle uluslar arası sınıflama karşılığı olarak “norm-referenced ve criterion referenced”ı kullanmak doğru görünmemektedir. Ölçütün ne olduğuna bağlı olarak, “maksimum puana dayalı”, “kesme puanına dayalı”, “sıralamaya dayalı” ve “grup değerlerine (normlarına) dayalı” olarak dört tür değerlendirme işlemi mevcuttur. İlk iki değerlendirme türü, ölçme sonucunun başka bir şeye gerek olmadan değerlendirilmesini içerdiğinden “mutlak”, diğer ikisi ise diğer bireylerin puanlarını gerektirdiğinden “bağıl” olarak adlandırılmaktadır. Ancak, bu ayırım da, değerlendirme (assessment) işlemlerini ayırt etmeye yetmemektedir.

Criterion/norm-referenced “testing”?: “Criterion-referenced”, “norm-referenced” değerlendirme (assessment) zaten bir ölçme sonucunun, dolayısıyla bir ölçme işleminin varlığını gerektirir. Ölçme boyutu ve bu ölçme işlemi sonucunun bir ölçüte dayanarak değerlendirilmesi ise başka bir boyuttur; yan yana olmaları çok tuhafır, anlamsızdır.

Hipotez ≠ varsayım ≠ sayıtlı: “Varsayım” sözcüğü dilimizde, gerçekte olmayan bir şeyin imgenmesini içeren “düşsel” bir karşılık anlamında kullanılmaktadır ve çok geniş bir kavramı uyandırmaktadır. Bilimsel bir terim olarak hipotez (hypothesis) ise, denenmek/sınanmak için ortaya atılan bir önermedir; olsa olsa ‘test edilmek amacıyla ortaya atılan bir varsayım’dır; bilimci ‘düşsel şeyleri’ test etmek için yola çıkmaz. Öte yandan, bilim ve bilimsel araştırma, bazı ‘birşeyler yapabilmek için doğru olduğu kabul edilen varsayımlara’ (assumption) dayanmak zorundadır; bunlar ise “hypothesis”ten çok farklıdır ve başka bir terimle ifade edilmek durumundadır; bunlara (yenisi bulununcaya kadar) “sayıtlı”, hipoteze de “denence” demek daha doğru görünmektedir.

Nedensellik ≠ “nedensel” analiz: Nedensellik, değişimleme (manipulation) ve kontrol gibi yöntemsel işlemleri gerektiren önemli bir ilişki biçimidir. Bu nedenle, nedensellik herhangi bir istatistiksel analiz ile ilgili değildir. Bir deneyde, basit bir oran testi, t-testi bile nedenselliği test etmek için kullanılabilir. Regresyon, yol (path), yapısal eşitlik modellemesi (structural equation modelling) gibi hiçbir istatistiksel analiz nedensellik hakkında bir bilgi vermez; yordayıcı ve yordanan değişkenlerin yerleri değiştirildiğinde başka bir “neden-sonuç ilişkisi” elde edilebilir.

“Random” ≠ tesadüfi, rasgele: “Random” sözcüğü, günlük dilde “rasgele”, “tesadüfi” karşılığı olarak kullanılabilir; ancak bu sözcük bilimsel bir terim olduğunda, bu karşılıklar tam tersi bir anlam ve işlem içermektedir. “Random” seçim veya atamada, seçilecek birimlerin “eşit olasılığa sahip olmaları-eşitlik” ve “birinin seçilmesinin diğerinin seçilip seçilmemesini etkilememesi -bağımsızlık” gerekir. Bu da ancak, tanımlı ve sınırlı bir evrenin tüm birimlerinin bir torbaya doldurulup içinden tek tek çekilmesiyle veya “random” sayılar tablosuyla mümkündür: Her bir birimin çekilme olasılığı eşit ve biri diğerinin çekilmesinden bağımsız koşulu bu şekilde sağlanabilir. Bu iki koşuldan birisi gerçekleşmediğinde “random” seçimden söz edilemez. “Önüme kim çıkarsa ve gönüllü!” onlardan veri toplamak “random” değil, “nonrandom” (accidental) örneklemedir. Çünkü, “o gün o saatte o kişi orada bulunduğu (bir başkası olmadığı-bağımlı!) için” o kişiden veri toplanmış olur. Bağımlı ve bağımsız olayların olasılığı ise çok radikal bir şekilde farklılaşır. Bu bakımdan, böylesi bir seçim gerçekten rasgeledir, tesadüfidir; “random” değildir. “Random” sözcüğü günlük dilde rasgele veya tesadüfi anlamında kullanılabilir; ancak örnekleme tekniği anlamında bir terim olduğunda, bu Türkçe karşılık tam tersine “nonrandom” işleme karşılık gelmektedir. Bu nedenle, “ne var ‘random’a rasgele dense” denilemez; her iki terimin karşılığı olan anlam farklı işlemsel yollarla elde edilebilir. Bu bakımdan, yukarıdaki anlamı karşılayabilmek için başka bir karşılık bulmak-üretmek gerekmektedir; ki, psikologların uzun yıllardır üzerinde anlaşmaya vardığı “seçkisiz” sözcüğünü kullanmak daha uygun görünmektedir.

Korelasyonel çalışma≠korelasyon analizi: Korelasyonel çalışma, nedensel olmayan ilişkileri irdeleyen çalışmalar için kullanılır. Ancak, buradaki “korelasyonel” sözcüğünden dolayı, “bu tür çalışmalarda ancak korelasyon analizi yapılır” anlamı çıkarılmamalıdır. Bu konuda yabancı yayınlarda da bir sorun yaşanmaktadır (Robinson, 1981). Nasıl ki, denenceleri test etmek için kullanılan istatistiksel analizler ile yöntemsel teknikler arasında herhangi bir bağlantı yoksa, korelasyonel çalışmalar için de mutlaka korelasyon tekniğini kullanmak gerekli değildir; basit bir t-testi de korelasyonel çalışmada denence test etmede kullanılan istatistiksel bir analiz tekniği olabilir.

Interaction#etkileşim: “Interaction” karşılığı olarak “etkileşim” sözcüğü günlük dilde veya başka alanlarda kullanılabilir; ancak, özellikle araştırma tekniği ve buna karşılık gelen istatistiksel analiz söz konusuysa, bu karşılık doğru olmayacaktır. Çünkü “etkileşim”, iki ya da daha çok ‘şeyin’ birbirini karşılıklı olarak etkilemesi anlamında kullanılmaktadır. Oysa ki, yöntembilimsel ve istatistiksel olarak etkileşim, *iki şeyin birbiriyle etkileştikten sonra başka bir şey üzerinde tek başlarına yapabileceklerinden daha farklı bir etki yapmaları* anlamında kullanılır. Bu bakımdan, bu tür bir durumda, “etkileşim” sözcüğü anlamı karşılamamaktadır; bunun yerine “ortaketki” karşılığı daha uygun olmaktadır.

“Alternatif” ölçme?: “Alternatif” bir şeyin karşısına başka bir şeyi koyabilme anlamında kullanılır. Nasıl ki, “kocakarı ilaçları”nı tıbbın alternatifi olarak ele almak olanaklı değilse, farklı bir değişkenin ölçülmesini de “alternatif ölçme” olarak adlandırmak o denli olanaklı değildir. Psikolojik özelliklerin çoğu dolaylı olarak ölçülür ve geliştirilmiş bir ölçeğin maddelerine birey doğrudan kendini yansıtıcı tepkilerde bulunur (self-report); oysa ki, bireyin bir ürün aracılığıyla performansını ortaya çıkardığı durumlarda ise ürünün puanlanması, ister istemez üçüncü kişilerin (değerlendirici) varlığını gerektirir. Bunlardan hangisinin kullanılacağı, ölçülecek özelliğin örtük (latent) bir özellik mi, yoksa sergilenen bir performans mı olduğuna bağlı olarak şekillenir; bunlardan biri diğerinin yerine konulamaz. Yapılandırmacı yaklaşım gereği performans değerlendirmesinin gündeme gelmesi “alternatif bir ölçme” şeklinde sunulamaz. Bu tür yöntemler ve araçlar ise çok uzun yıllardır, endüstride ve endüstri psikolojisinde kullanılmaktadır; endüstri meslek liselerimizde öğrencilerimiz zaten hep performans sergileyebilmektedir; “bazılarının” bunlardan habersiz olması, ölçmenin bir “suçu” olarak görülmez. Ölçmenin “alternatifi” olsa olsa, “söylenti”dir.

Duygusal zeka?: Zeka, bilişsel ve özellikle de bir sınır yeterlik (maksimum performans) tir; bu da üst beyin kabuğunun bir işlevidir. Duygular ise, bilişin uyandırdığı hormonların ürünü olan tipik davranışlardır ve beyin limbik sisteminin bir ürünüdürler. Uyarıcı aynı olmasına karşın (örn. köpek), bir kişinin korkması ve kaçması, diğerinin sevmesi ve yaklaşması; bu iki bireyin de köpeğe ilişkin farklı yaşantılarının olduğunu ve farklı bilgi işleme süreçlerine dayandığını göstermektedir; yani öncelik, baskın olan süreç ve duyguları yönlendiren bilişin ta kendisidir. Duyguları kontrol etmek başka, duyguların zeka olması başka bir şeydir. Öte yandan hiçbir psikometrist, yaşamdaki başarının tek belirleyicisinin zeka olduğunu öne sürmüş de değildir. “Duygusal zeka” diye sunulan “şeyin” zaten yıllardır ayrı ayrı incelenen ve ölçülen özellikler ve çoğunun kişilik özelliği olması ve hele hele bu “zekanın” da ölçülemeyecek olmasını öne sürmek, başka amaçlara hizmet ediyor olsa gerek.

Çoklu zekalar?: Zekanın çok faktörlü olduğunun öne sürülmesi yeni bir şey değildir; Thorndike, Thurstone, Guilford bunun yıllar öncesi öncülleridir. Ancak, öğrencileri kendi özel yetenek ve ilgilerine göre yönlendirmek ve ona uygun eğitim vermek ayrı, ne kadar “özel” yetenek varsa, o kadar zeka vardır demek ayrı şeydir. Bugün ne yazık ki, bireye özgü eğitim vermek ayrı bir zeka paradigması gibi sunulmaktadır. Önce, çoklu zekalar ölçülemez derken, bunu ölçmek için geliştirilen ölçme araçlarının tek faktörlü bir yapı ortaya çıkarması ise epey düşündürücüdür.

Anlamacı yaklaşım?: Son yıllarda, nedense, doğrudan bilimin felsefi temellerine ve yöntemine hemen hemen bir saldırı niteliğinde gelişmeler olmaktadır ki, bunun devamı bir sonraki terimde kendini somutlaştırmaktadır. “Nicel araştırmalar”, ‘pozitivistler’ insanları ‘ölçeklerle bir kefeye koyarak’ anlayamazlar; ‘derinlemesine’ anlamak için başka yöntemler (örneğin, odak grup görüşmesi) kullanmak gerekir” anlayışı gittikçe egemen olmaya başlamıştır. Öncelikle “anlamaya çalışan” ile “anlatan”ın birer fizyolojik ve psikolojik birey olduğunu vurgulayalım. “Anlatan”, gerçekten kendisini (sosyal beğenirliği bir yana bıraksak da) olduğu gibi aktarabilir mi, peki aktarılan “şeylerin” çeşitliliği “anlamaya çalışan”ı zora sokmaz mı; “anlamaya çalışan” da bir insan olduğuna göre, “anlatan”ı gerçekten anlayabilir mi? Her iki birey de öznel davranmaz mı? İki en yakın arkadaşın bile “sana bunu demek istememiştin ki...” diye devam eden iletişim çatışmaları, bu “anlatamama ve anlayamama”nın bir göstergesi değil mi? “Bunu, görüşülen bireylerin sınırlı sayıda olmasıyla da ele

alırsak, anlatılanların başka bireylere genellenmesi uygun olur mu, genellenemezse ‘üretilen bilgi’ geçerli olur mu? Oysa ki ölçme “anlamaya çalışan”ın öznelliğini bertaraf eden bir nesnellik ortaya çıkarır, “anlatan”ın da tepkilerini standartlaştırarak nesnelleştirir; bireyler arası ve bir bireyin değişik zamanlardaki davranış değişikliklerini-farklılıklarını çok daha dakik ve güvenilir bir şekilde ortaya çıkarır. İddia edildiğinin tam tersine, ölçme, bireyi anlamının yegane nesnel yoludur. Ölçülemeyen bir “şey” iletilir ve test edilebilir mi? Hangi felsefe ve yöntem daha anlamacı?

“Nitel” araştırma?: Bilim ancak ölçmeyle, sayıları kullanmasıyla bilim olmuştur ve bilimi diğer bilgi kaynaklarından ayıran en önemli yanı ise ölçmeyi doğuran yöntem ve teknikleridir. Dünyamızı kuşatan değişkenlerin bir kısmı sürekli, bir kısmı ise süreksiz (yani ‘nitel’) veri üretmeye uygundur. Bir çalışmayı bilimsel yapan, o çalışmaya konu olan verilerin sürekli veya süreksiz olması değildir. Çalışma alanına ve problemine göre her türlü değişken önplana çıkabilir. Değişken nitel veriye uygun da olsa, gözlemler sonunda sayılara dönüştürülür ve denence (hipotez) test edilir. Nitel veriler için de genellikle parametrik olmayan analiz teknikleri kullanılır. Öte yandan, bilimsel çalışma, 19. yüzyıl sonundan kalma bir anlayışla “laboratuvar deneyi”ne indirgenemez. Kaldı ki, bir laboratuvar deneyinde de nitel veri olabilir ve parametrik olmayan analiz teknikleri kullanılabilir. Yapılandırılmamış gözlem ve görüşme gibi veri toplama yöntem ve tekniklerinin “yeni bir paradigma”, “nitel araştırma” diye sunulması, ne bilimle ne onun değişkenleri ile ne de kullandığı yöntemlerle ilişkilidir. Yapılandırılmamış veri toplama ve üretme yöntemleri, ilgili bilim alanına ve probleme göre kaçınılmazdır. Bir dilbilimciye “söylem çözümlemesi”, bir sosyoloğa “odak grup görüşmesi” yapamazsın demek anlamlı değildir; ancak yapılandırılmamış verilerin sayısallaştırılmamasına karşı çıkmak çok anlamlıdır. Bu tür çalışmalarda elbette ki çoğunlukla “nitel veri” üretilir, ancak asıl olan bu verilere dayanarak hipotez test etmektir; bunu yapmadan “üç-beş bireyden” elde edilen “söylencelere” dayanarak çıkarımlarda bulunmanın hiçbir bilimsel yanı yoktur. Öte yandan, veri toplanan birey sayısına göre de bilimsel çalışmalar “nitel-nicel” diye ayrılamaz; bunun için psikolojide uzun yıllardır yapılagelen tek denekli deneyler örnek olarak gösterilebilir. Yapılandırılmamış veri toplama veya üretme yolları yeni bir bilimsel paradigma olarak sunulabilir mi? Genellenme ve geçerli olma, tekrarlanma ve test edilme sorunu olmayan çalışmaların bilimsel olduğu ileri sürülebilir mi?

Sonuç ve Öneriler

Psikometri ve eğitimde ölçme ve değerlendirme alanları söz konusu olduğunda, yabancı terimlerin Türkçe karşılıkları çok önemli hale gelmektedir. Tekrar etmek gerekirse bu önem, farklı karşılıkların farklı işlemlere yol açmasında yatmaktadır. Ülkemizde, alanımızda gün geçtikçe Türkçe yayınlar artmaktadır; ancak, terim karmaşasının henüz çözümlenememiş olması çok üzücüdür. Bu bakımdan, eğitimde ve psikolojide ölçme ve değerlendirme alanı için, çok geniş katılımlı bir sözlük çalışması yaparak terimler üzerinde bir standart oluşturmak çok yararlı olacaktır.

Kaynaklar

- American Psychological Association (1974). *Standards for educational and psychological tests*. Washington, DC: Author.
- Ayvaşık, B., Er, N., Kışlak, Ş. T. ve Erkuş, A. (2000). *Psikoloji terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları, No: 22.
- Chomsky, N. (2001). *Dil ve zihin*. İstanbul: Ayraç Yayınevi.
- Erkuş, A. (1994). *Psikoloji terimleri sözlüğü*. Ankara: Doruk Yayınları.
- Erkuş, A. (2000). Bazı psikometrik terimlerin Türkçe karşılıklarında yaşanan sorunlar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6), 31-40.
- Özdemir, E. (1973). *Terim hazırlama kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu
- Robinson, P. W. (1981). *Fundamentals of experimental psychology (2nd ed.)*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
- Zülfikar, H. (1991). *Terim sorunları ve terim yapma yolları*. Ankara: TDK Yayınları